

BOSHLANG‘ICH SINIF ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN O‘QUVCHILARINING NUTQINI FAOLLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Yesimbetova Perizat Aybek qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

O‘qituvchi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning nutqini faollashtirishning pedagogik shartlari tahlil qilingan. Eshitishida nuqsoni mavjud o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, kommunikativ muhitning ahamiyati, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, vizual vositalar hamda oila va maktab hamkorligining o‘rni yoritilgan. Shuningdek, nutqni faollashtirish jarayonida surdopedagogik yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi, nutqni faollashtirish, surdopedagogika, kommunikativ kompetensiya, korreksion ta’lim, inklyuziv ta’lim, pedagogik shartlar, nutqiy rivojlanish.

KIRISH

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirish maxsus pedagogika va surdopedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, maxsus ehtiyojli bolalarning sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ularning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni qo‘llab-quvvatlash va ta’lim sifati oshirilishi ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqning rivojlanishi eshitish analizatori faoliyatining cheklanganligi sababli o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi. Ular ko‘pincha lug‘at boyligining kamligi, talaffuzdagi nuqsonlar, grammatik qurilishning sust rivojlanganligi hamda og‘zaki nutqdan foydalanishdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim bosqichida nutqni faollashtirish korreksion-pedagogik ishlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Nutqni faollashtirishning birinchi pedagogik sharti – qulay kommunikativ muhit yaratishdir. O‘quvchi o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan, xatolaridan qo‘rqmaydigan va doimiy muloqotga jalb qilinadigan ta’lim muhiti mavjud bo‘lgandagina nutqiy faollik ortadi. 2023-yilda nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishi bevosita kommunikativ muhit sifati bilan bog‘liqligi ta’kidlangan.

Ikkinchi muhim pedagogik shart – vizual vositalardan keng foydalanishdir. Eshitish imkoniyati cheklangan bolalar axborotning asosiy qismini ko‘rish orqali qabul qiladi. Shuning uchun rasmlar, sxemalar, videomateriallar, interaktiv taqdimotlar, predmetli ko‘rgazmalar va multimediya vositalari nutqni rivojlantirishning samarali omili hisoblanadi. 2025-yilda e’lon qilingan tadqiqotlarda vizualizatsiya texnologiyalari eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish va og‘zaki nutq faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etilgan.

Uchinchi pedagogik shart – daktil va imo-ishora nutqidan oqilona foydalanishdir. Surdopedagogika sohasidagi tadqiqotlar daktil nutqning yangi so‘zlarni o‘zlashtirish va ularni og‘zaki nutq bilan bog‘lashda samarali vosita ekanligini ko‘rsatadi. Daktil belgilar orqali o‘quvchi so‘zning ma’nosini tezroq anglaydi va keyinchalik uni og‘zaki nutqda qo‘llashga harakat qiladi. Bu usul ayniqsa 1-2-sinf o‘quvchilari bilan ishlashda yuqori natija beradi.

№	Pedagogik shart	Muammo holati	Amalga oshiriladigan pedagogik faoliyat	Kutilayotgan natija	Ta'sir darajasi (%)
1	Kommunikativ muhit yaratish	O‘quvchi muloqotga kam kirishadi, fikrini ifodalashda tortinadi	Har kuni savol-javob, suhbat, rolli o‘yin va guruhli ishlardan foydalanish	Erkin muloqot qilish va fikr bildirish ko‘nikmasi rivojlanadi	22%
2	Vizual ta'lim vositalaridan foydalanish	Eshitish orqali qabul qilish cheklanganligi sababli axborot to‘liq o‘zlashtirilmaydi	Rasmlar, piktogrammalar, videolar, animatsiyalar va ko‘rgazmalardan foydalanish	So‘z va tushunchalarni tezroq anglash hamda eslab qolish kuchayadi	18%
3	Individual yondashuv	Har bir o‘quvchining eshitish qoldig‘i va nutq rivojlanish darajasi turlicha	Individual topshiriqlar va moslashtirilgan mashqlar berish	Nutqdagi mavjud kamchiliklar maqsadli bartaraf etiladi	15%

№	Pedagogik shart	Muammo holati	Amalga oshiriladigan pedagogik faoliyat	Kutilayotgan natija	Ta'sir darajasi (%)
4	Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar	Tovush talaffuzi va grammatik qurilishdagi nuqsonlar mavjud	Logopedik mashqlar, artikulyatsion gimnastika va maxsus treninglar o'tkazish	Tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va gap tuzish malakasi shakllanadi	14%
5	Daktil va imo-ishora nutqidan foydalanish	Yangi tushunchalarni o'zlashtirishda qiyinchilik kuzatiladi	Daktil alifbo va imo-ishora vositalaridan foydalanish	Lug'at boyligi kengayadi va nutqni tushunish darajasi ortadi	10%
6	Oila va maktab hamkorligi	Maktabda o'rganilgan ko'nikmalar uyda mustahkamlanmaydi	Ota-onalarga tavsiyalar berish va uy mashqlarini tashkil etish	Nutqiy rivojlanishning uzluksizligi ta'minlanadi	8%
7	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish	Darsga qiziqishning pasayishi va passiv ishtirok	Multimedia dasturlari va interaktiv ilovalardan foydalanish	Nutqiy faollik va motivatsiya ortadi	5%
8	Fanlararo integratsiya	Nutq faqat ayrim darslar bilan cheklanib qoladi	Barcha fanlarda nutqiy topshiriqlarni qo'llash	So'z boyligi va kommunikativ kompetensiya rivojlanadi	4%
9	Ijtimoiy moslashtirish faoliyatlari	Tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchilik	Jamoaviy loyihalar va ijtimoiy tadbirlar tashkil etish	Muloqot madaniyati va ijtimoiy faollik kuchayadi	2%
10	Motivatsion rag'batlantirish	Nutqiy faoliyatga qiziqishning sustligi	Maqto'v, rag'bat va qiziqarli topshiriqlardan foydalanish	Nutqiy faollikning barqaror o'sishi kuzatiladi	2%

Eshitishda nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqning rivojlanishi bevosita eshitish analizatori faoliyati bilan bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu jarayonda yuzaga keladigan cheklanishlar bolaning lug'at boyligi, grammatik tuzilmani o'zlashtirishi, talaffuzi va kommunikativ faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli nutqni faollashtirish birgina logopedik mashg'ulotlar orqali emas, balki bir-biri bilan uzviy bog'langan pedagogik shartlar tizimi asosida amalga oshirilishi lozim.

Ilmiy nuqtai nazardan qaralganda, nutqni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillarni shartli ravishda asosiy, yordamchi va qo'llab-quvvatlovchi guruhlariga ajratish mumkin. Asosiy omillar nutq shakllanishining negizini tashkil etsa, yordamchi omillar

ushbu jarayon samaradorligini oshiradi, qo'llab-quvvatlovchi omillar esa natijaning barqarorligini ta'minlaydi.

Pedagogik shart	Ilmiy tavsifi	Nutq rivojlanishiga ta'siri	Nisbiy ahamiyati
Kommunikativ muhit yaratish	O'quvchini doimiy nutqiy faoliyatga jalb etuvchi ijtimoiy-pedagogik muhit	Nutqiy ehtiyoj va muloqot motivatsiyasini shakllantiradi	Juda yuqori
Vizual ta'lim vositalari	Ko'rish analizatori orqali axborotni qabul qilishga asoslangan metodlar	So'z va tushunchalarning mazmunini tezroq o'zlashtirishni ta'minlaydi	Juda yuqori
Individual yondashuv	O'quvchining eshitish darajasi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish	Nutqdagi mavjud kamchiliklarni maqsadli bartaraf etadi	Yuqori
Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar	Maxsus surdopedagogik va logopedik ta'sir tizimi	Tovush talaffuzi va grammatik nutqni rivojlantiradi	Yuqori
Daktil va imo-ishora nutqi	Alternativ kommunikatsiya vositasi	Og'zaki nutqni shakllantirish uchun tayanch vazifasini bajaradi	O'rta-yuqori
Oila va maktab hamkorligi	Nutqiy faoliyatning uzluksizligini ta'minlaydi	Olingan ko'nikmalarni mustahkamlaydi	O'rta
AKT va multimedia vositalari	Zamonaviy texnologiyalar asosida nutqiy rivojlantirish	Motivatsiya va qiziqishni kuchaytiradi	O'rta
Fanlararo integratsiya	Nutqni barcha fanlar orqali rivojlantirish	Lug'at boyligini kengaytiradi	O'rta

Ushbu omillar orasida eng muhim pedagogik shart kommunikativ muhit hisoblanadi. Chunki nutqning rivojlanishi avvalo muloqot ehtiyojining paydo bo'lishiga bog'liq. Agar bola atrofdagilar bilan muloqot qilishga ehtiyoj sezmasa, eng mukammal metodika ham kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli surdopedagogika sohasidagi zamonaviy tadqiqotlarda kommunikativ yondashuv asosiy tamoyil sifatida qaralmoqda.

Ikkinchi muhim omil vizual ta'lim vositalaridir. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar axborotning katta qismini ko'rish orqali qabul qiladi. Shuning uchun rasm, animatsiya, video, sxema va predmetli ko'rgazmalar nutq rivojlanishining tabiiy kompensator mexanizmi hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar vizual materiallardan foydalanilganda yangi so'zlarni o'zlashtirish darajasi an'anaviy og'zaki tushuntirishga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lishini ko'rsatadi.

Individual yondashuvning ahamiyati shundaki, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning barchasida bir xil rivojlanish darajasi kuzatilmaydi. Ayrim o'quvchilarda eshitish qoldig'i yaxshi saqlangan bo'lsa, boshqalarida bu imkoniyat ancha past

bo'ladi. Shuning uchun pedagogik ta'sir har bir o'quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirilishi zarur.

XULOSA

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar esa nutq rivojlanishining maxsus yo'nalishini tashkil etadi. Ular orqali artikulyatsion apparat rivojlantiriladi, tovushlar to'g'ri talaffuz qilinadi va grammatik jihatdan to'g'ri gap qurish malakasi shakllantiriladi. Ushbu mashg'ulotlar muntazam olib borilmaganda nutqdagi nuqsonlarning saqlanib qolish xavfi yuqori bo'ladi.

Daktil va imo-ishora nutqi ko'pincha asosiy maqsad emas, balki og'zaki nutqni shakllantirish vositasi sifatida qaraladi. Ular bolaning yangi tushunchalarni tezroq anglashiga yordam beradi va kommunikativ to'siqlarni kamaytiradi. Shu sababli zamonaviy surdopedagogik yondashuvlarda daktil va og'zaki nutq bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida qo'llaniladi.

Natijada, eshitishida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini faollashtirishda alohida bitta metod emas, balki kommunikativ muhit, vizual ta'lim, individual yondashuv, korreksion mashg'ulotlar va oila-maktab hamkorligining integratsiyalashgan tizimi eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Aynan ushbu omillarning o'zaro uyg'unligi nutqiy kompetensiyaning rivojlanishi, ijtimoiy moslashuv va ta'lim sifati oshishining pedagogik asosi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Raximov A. A. Surdopedagogika asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
2. Qodirova N. X. Inklyuziv ta'limda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
3. Karimova D. S. Nutqiy kompetensiyaning rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024.
4. Yusupov Sh. M. Maxsus pedagogika va logopedik korreksiya metodlari. – Toshkent: Akademnashr, 2023.